

Gazi Meclisin (TBMM) Açılışının

100.
Yılı

Anısına

XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu

BİLDİRİ KİTABI

21-23 Ekim 2020, Ankara

XII. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu

XII. Uluslararası **Dünya Dili Türkçe** Sempozyumu

BİLDİRİ KİTABI

Gazi Üniversitesi

21-23 Ekim 2020

EDİTÖR

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

Ankara, 2020

GAZİ ÜNİVERSİTESİ XII. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

Bildiri metinlerinin içeriğinden yazarlar sorumludur. Tüm hakları saklıdır.

İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.

Editör:

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

ISBN: 978-975-507-293-7

Kapak Tasarımı:

Gülüzar ATAALP

İletişim:

Gazi Üniversitesi

Gazi Eğitim Fakültesi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı / Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı

ANKARA

Tel:

+90 312 202 18 93

E-posta:

dunyadiliturkce2020@gmail.com

Genel Ağ Adresi:

<http://dunyadiliturkce2020.gazi.edu.tr>

İÇİNDEKİLER

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENENLERİN ÇEVİRİMİÇİ DİJİTAL UYGULAMALARI KULLANMA DURUMLARI.....	8
DOÇ. DR. ABDULLAH ŞAHİN, MOHD MİNHAJ	
ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ METİNLERİN NOKTALAMA İŞARETLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	26
ASENA ERK, DOÇ. DR. AHMET BALCI	
YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ YEDİ İKLİM A2 DERS KİTABINDA TÜRK VE YABANCI İMGESİ.....	39
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ AYŞENUR KARACA	
TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN “OKUMAK ÖZGÜRLÜĞE UÇMAKTIR” PROJESİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	44
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ BÜŞRA PEHLİVANLI	
TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE OKUL SÖZLÜKLERİ.....	54
PROF. DR. CELAL DEMİR	
BİBLİYOTERAPİDE ÇOCUK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNİN KULLANIMI.....	63
DOÇ. DR. DERYA YILDIZ, YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ NACİYE KARA	
İLKOKULLARDA OKUMA KÜLTÜRÜNE YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ.....	73
DR. DİLEK KIRNIK	
TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ KAMU PERSONELİ SEÇME SINAVINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ VE SINAVIN ADAYLARIN YAŞAMINA YANSIMASI.....	80
ARŞ. GÖR. DR. DUYGU YÜCEER* DR. ÖĞR. ÜYESİ TUĞBA BARUTCU	
TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ ÇEVİRİ METİNLERİN ZİHNİYET DEĞİŞİMLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	93
ÖĞR. GÖR. EMİNE DAMLA TURAN	
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ÇEVİRİM İÇİ SINAV HAZIRLAMA ARACI: TESTMOZ.....	106
DR. EMRAH BOYLU, ÖĞR. GÖR. KEVSER ESMA ÖZYALÇIN	
DİL SAVAŞLARI İÇİNDE TÜRKÇEMİZİN GELECEĞİ.....	115
PROF. DR. FİRDEVŞ GÜNEŞ	
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE MOBİL UYGULAMALARLA SÖZCÜK ÖĞRETİMİ.....	130
GAMZE DELİOĞLU	
NURGÜL ATEŞ'İN ÇOCUK KİTAPLARININ DIŞ YAPI ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ.....	142
HARUN ERCAN, DR. ÖĞR. ÜYESİ NURAY KAYADİBİ	
TÜRKÇEYİ YABANCI DİL OLARAK ÖĞRENENLERİN DİL ÖĞRENME İNANISLARININ BELİRLENMESİ: BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ.....	155
PROF. DR. HASAN BAĞCI, DİLEK BAZ BOLLUK	
AMERİKA'DAKİ GÖÇMEN ÇOCUKLAR İÇİN HAZIRLANMIŞ İNSİDE DERS KİTABININ YURT DIŞINDAKİ TÜRK ÇOCUKLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ.....	168
DR. ÖĞR. GÖR. HÜSEYİN GÖÇMENLER, PROF. DR. FATMA AÇIK	
OKUL ÖNCESİ DÖNEMDEKİ MÜLTECİ ÇOCUKLARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE YAŞANAN SORUNLARIN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	183

DR. HÜSEYİN GÖÇMENLER, DR. SÜMEYRA AYIK

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE OTANTİK DEĞER TAŞIYAN REKLAM FİLMLERİNİN KULLANIMI..... 197

PROF. DR. İHSAN KALENDEROĞLU, TUNCAY AYVERDİ

CUMHURİYET DÖNEMİ ORTAOKUL TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ İŞLEVSEL DİL BİLGİSİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ..... 213

DOÇ. DR. KEMALETTİN DENİZ, ÖĞR. GÖR. YUNUS EMRE ÇEKİCİ

ÖZETLEME BECERİSİ ALANINDA TÜRKİYE'DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ 224

PROF. DR. KEZİBAN TEKŞAN, YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ DİLEK PEHLİVAN

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN DERS KİTAPLARINDA YER ALAN B2 DÜZEYİ KARŞILIKLI KONUŞMA ETKİNLİKLERİNİN İNCELENMESİ (İSTANBUL YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE ÖĞRETİM SETİ, YEDİ İKLİM TÜRKÇE ÖĞRETİM SETİ) 236

KÜRŞAT İLGÜN

ÖMER SEYFETTİN'İN ANLATILARINDA TÜRKÇE DUYARLILIĞI 247

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET HALİL SAĞLAM, YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ MEHMET MİÇOOĞULLARI

DİNLEME/İZLEME KAZANIMLARININ TÜRKÇE DERS KİTAPLARINA SOMUT YANSIMALARI (BEŞİNCİ SINIF ÖRNEKLEMİ) 257

BİL. UZM. MELTEM ÇETİNKAYA

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDE PEYAMİ SAFA'NIN ESRARLI KÖŞK ÖYKÜSÜNÜN A2 SEVİYESİNE UYARLANMASI..... 268

PROF. DR. MUAMMER NURLU, ADEM KUTLU

EDEBİ ESERLERİN B1 DÜZEYİNE UYARLANMASINDA AYAŞLI VE KİRACILARI ROMANI ÖRNEĞİ 281

PROF. DR. MUAMMER NURLU, AHMET ŞANAL

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR..... 292

PROF. DR. MUHAMMED EYYÜP SALLABAŞ, TÜRKÇE ÖĞRETMENİ MEHMET ÖNDER KARACAOĞLU

TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN DERS KİTAPLARINDA YER ALAN İZLEME METİNLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ 307

DOÇ. DR. MURAT ATEŞ, MURAT ACELE, ALİ UMUT AŞCI, ÖĞR. GÖR. AHMET GÜRKAN KARATAŞ

TÜRKÇENİN YABANCI-İKİNCİ DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI EĞİTİM UYGULAMALARI..... 328

ÖĞR. GÖR. DR. MURAT SAMİ TÜRKER

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE CALLAN YÖNTEMİ VE ETKİNLİK TASARIMI 338

DR. NEŞE KARA ÖZKAN

AHMET YILMAZ BOYUNAĞA'NIN ÇOCUK KİTAPLARINDA KALIPLAŞMIŞ SÖZ VARLIĞI UNSURLARI 349

ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ ÖMER ÇELİK

GERİBİLDİRİM ODAKLARI AÇISINDAN TÜRKÇE VE MATEMATİK ÖĞRETMENLERİ 358

RAHİME ŞENTÜRK

ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ METİNLERİN PISA'DAKİ METİN TÜRÜ SINIFLAMASINA GÖRE İNCELENMESİ..... 372

DOKTORA ÖĞRENCİSİ RASİM TARAKCI

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAZILI ANLATIMLARINDA OLUŞTURDUKLARI PARAGRAFLARIN NİTELİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA..... 382

DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDAT KARAGÜL

<i>TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNE STRATEJİK BİR BAKIŞ</i>	391
<i>PROF. DR. SEFA YÜCE</i>	
<i>TÜRKİYE'DE GÖRSEL OKUMA VE GÖRSEL SUNU ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALARIN BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ</i>	397
<i>SEMRA KÖSE, DR. ÖĞR. ÜYESİ PINAR KANIK UYSAL</i>	
<i>2019 TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI'NIN DİL POLİTİKASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	414
<i>DOKTORA ÖĞRENCİSİ SİNAN YENİAY</i>	
<i>UZAKTAN EĞİTİM DÖNEMİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ELEŞTİREL DİNLEME BECERİLERİNE YÖNELİK ALGILARI</i>	422
<i>ŞENGÜL KILIÇ AVAN</i>	
<i>YABANCI ÖĞRENCİLERİN UZAKTAN TÜRKÇE DERSLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ: COVID-19 SALGINI DÖNEMİ GAZİ TÖMER ÖRNEĞİ</i>	432
<i>DR. ÖĞRETİM GÖREVLİSİ ŞEYDA YEŞİLYURT</i>	
<i>TÜRKÇE VE TÜRK KÜLTÜRÜ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ AMAÇLARI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	444
<i>DOÇ. DR. ÜLKER ŞEN</i>	
<i>TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN KULLANDIKLARI OKUDUĞUNU ANLAMA STRATEJİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRİLME</i>	454
<i>DOÇ. DR. YASEMİN BAKİ</i>	
<i>YUGOSLAVYA'DA BİR TÜRKÇE SEVDALISI VE TÜRK DİLİ İŞÇİSİ: SÜREYYA YUSUF</i>	469
<i>DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEKİ GÜREL, DR. SEZEN SEYFULA</i>	
<i>AVRUPA'DAKİ TÜRK İŞÇİ ÇOCUKLARI İÇİN İSVEÇ'TE YAYINLANMIŞ BİR KİTAP: KÖPRÜLER</i>	480
<i>DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEKİ GÜREL, DOKTORA ÖĞRENCİSİ RABİA BETÜL GÜREL*</i>	
<i>KIPÇAK TÜRKÇESİNİN OĞUZCALAŞMASINA DAİR: KİTÂBU'L İDRÂK Lİ- LİSÂNİ'L ETRÂK'TEKİ İSİMLERDEN ÖRNEKLER</i>	487
<i>ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ ÂDEM BULUT</i>	
<i>ELEKTRONİK TERİMLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE TÜRKÇESİ AZERBAIJAN TÜRKÇESİ TERİM BİRLİĞİ</i>	500
<i>DR. ÖĞRETİM ÜYESİ ALİ KEMAL ŞAŞ</i>	
<i>SAHTE KAVRAMINI KARŞILAYAN ÇAKMA, İMİTASYON, KOLPA, KORSAN, SÖZDE VE TAKLİT SÖZCÜKLERİNİN KULLANIMLARI</i>	510
<i>DR. ARİFE ECE EVİRGİN</i>	
<i>TÜRKÇE İFADE BİÇİMİ OLARAK ANJANBMAN (ENJAMBEMENT)</i>	520
<i>PROF. DR. A. MEVHİBE COŞAR</i>	
<i>AÇ BARS HİKÂYESİ'NDE GEÇEN MELEZ DİNİ TERİMLER</i>	528
<i>ARŞ. GÖR. AYSEL AHMEDOVA</i>	
<i>CEVÂHİR NÂM KİTÂB ADLI ESERİN İMLA ÖZELLİKLERİNE AİT TESPİTLER</i>	533
<i>DOÇ. DR. AYŞE NUR SIR DÜNDAR</i>	
<i>CODEx CUMANİCUS'TA GEÇEN MESLEK İSİMLERİ</i>	542
<i>YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ BEYTULLAH KOCABAŞ</i>	
<i>TÜRKÇEDE SÖZLÜKBİRİM OLARAK YANSIMA SÖZCÜKLER VE SÖZLÜKSELLEŞME DERECELERİ</i>	558
<i>DR. ÖĞR. ÜYESİ DİDEM AKYILDIZ AY</i>	

KARAHANLI TÜRKÇESİNDEKİ RENK ADLARI.....	566
PROF. DR. DİLEK ERGÖNENÇ, KÜBRA CAN	
KUANŞI İM PUSAR'DAKİ ALINTI SÖZCÜKLERDE TÜRKÇELEŞTİRME	593
DR. ÖĞR. ÜYESİ DUYGU YAVUZ ÖZ	
ELAZIĞ (BASKİL) FIKRALARINDA ETNONİMLERİN USLUP-KONNOTASİYASI	605
PROF. DR. DÜRDANE ALİYEVA	
2020 ERIŞİLEBİLİRLİK YILINDA MEDYADA TÜRK İŞARET DİLİNİN KULLANIMI	612
DR. EBRU KABAKÇI	
HURUF-I MUNFASILANIN TEORİSYENİ DOKTOR MİLASLI İSMAİL HAKKI'NIN "MİLLETLERİD TERAKKÎSİNDE ELİFBÂNİD HİSSESİ" ADLI MAKALESİ	621
DR. EBUBEKİR ERASLAN	
BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİNDE DİL POLİTİKASI	638
DR. ELÇİN İBRAHİMOV	
TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ DİDAKTİK METİNLERDE MENTAL FİİLLER: DUYGU FİİLLERİ	644
DR. EMİNE GÜLER	
DEDE KORKUT KİTABINDA GEÇEN BUTUN BİNMEK VE SIÇRAYIP BİNMEK DEYİMLERİ ÜZERİNE..	655
PROF. DR. ERCAN ALKAYA	
KADINLIK SANCISI: BAHAR VE KELEBEKLER'İN GÖSTERGEBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ.....	663
DOKTORA ÖĞRENCİSİ ESRANUR KARAÇENGEL	
İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN PENDNAME ŞERHİNDE TÜRKÇE SÖZVARLIĞI	678
DR. FATİH YERDEMİR	
ONOMASTİK BİRİMLERİN ÖĞRENİLMESİNDE TARİHİ DİYALEKTİZİMLERİN ROLÜ.....	690
DOÇ. DR. GALİBE HACIYEVA	
BAYBURT İLİ AĞZINDAKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN SES BİLGİSİ AÇISINDAN ART ZAMANLI OLARAK İNCELENMESİ	702
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ GÖKÇE COŞKUN	
ZEYNEP KORKMAZ ARAŞTIRMASINDA "MARZUBANNAME" ESERİ	713
DOÇ. DR. KEMİNE HEVİLKIZI	
DEDE KORKUT KİTABI TÜRKİSTAN NÜSHASI: SALUR KAZAN'IN YEDİ BAŞLI EJDERHAYI ÖLDÜRMESİ ANLATISININ GÖSTERGEBİLİMSEL AÇIDAN ÇÖZÜMLENMESİ	722
DOKTORA ÖĞRENCİSİ KIVILCIM POLAT BULMUŞ	
PROF. DR. BEKİR ÇOBANZADE VE TÜRKÇEDE TERİM YAPMA SORUNLARI	731
DOÇ. DR. MEHBUBE MEMMEDOVA	
LİSÂNÜ'T-TAYR'IN BUDAPEŞTE NÜSHASI ÜZERİNE	738
TÜRK DİLİ BİLİM UZMANI MERVE PARLAR	
AHİSKA AĞZINDAKİ ZARF-FİİL EKLERİNİN DURUMU	744
DOÇ. DR. MİNARA ALİYEVA ÇINAR	
TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI ÜRETİMİNDE ÇEKİM EKLERİNİN KULLANIMI	750
DOÇ. DR. MURAT KÜÇÜK, CEREN GÜVENSEL ERKAN	
RİSALE-İ NIKRÎSİYYE'DEKİ TIP TERİMLERİ ÜZERİNE.....	761

DOÇ. DR. MUSTAFA ULUOCAK	
“YENİ DÜNYA”NIN HABERCİSİ: SALGIN KELİMELEİ	776
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUZAFFER UZUN	
PHRASES EXPRESSİNG DECEPTION IN GEORGİAN AND TURKİSH	783
TÜRKÇEDE EŞ ANLAMLI KELİMELEİ VE ONLARIN LEHÇELEİE GÖİE BASKIN HÂLE GEİEREK ORTADAN KALDIRIKLARI ANLAMDAŞLARI	789
PROF. DR. NADİR İLHAN	
PHRASEOLOGİSMS EXPRESSİNG FAİLURE IN GEORGİAN AND TURKİSH LANGUAGES	801
ASSOC. PROFESSOR NANA TSETSKHLADZE, ASSOC. PROFESSOR LİLE TANDİLAVA	
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNE ARAPÇADAN ALINTILANMIŞ BİR FİİL ÜZERİNE İNCELEME	807
DOKTORA ÖĞİRENCİSİ NURAY DEMİR ÖZTÜRK	
THE JOURNAL OF THE ROYAL GEOGRAPHICAL SOCIETY DERİSİ’NİN DOĞU BİLİMİNE KATKISI: ORTA ASYA’DAKİ TÜRKLER VE TÜRK DİLİ İLE İLGİLİ YAYINLAR	812
ARŞ. GÖİ. DR. NURAY TAMİR	
“MANAS” DESTANINDA GEÇEN TEDAVİ MALZEMELERİ ADLARINDAN API/ÜPÜ ÜZERİNE	821
DR. ÖĞİ. ÜYESİ NURGÜL MOLDAİİEVA	
ÖMER SEYFETTİN’İN “BAŞINI VERMEYEN ŞEHİT” ADLI HİKÂYESİNDEKİ ÇEKİMLİ FİİL UNSURLARININ İNCELENMESİ	826
DR. OSMAN TÜRK	
NÜRİ’L-İSLÂM ADLI FIKİH METNİ VE BU METİNDEKİ AĞIZ ÖZELLİĞİ GÖİTEREN UNSURLAR	838
DR. ÖMER GÜVEN	
TÜRKÇE TARİHİ METİN YAYINLARINDA DİL İÇİ ÇEVİRİ SORUNLARI (DEDE KORKUT HİKÂYELERİ ÖRNEKLEMİNDE)	849
PROF. DR. ÖZEN YAYLAGÜL ÜSTÜNEL	
TARİHİ GELİŞİM SÜİECİ İÇİNDE +DAŞ EKİ	854
DR. ÖĞİ. ÜYESİ SERAP EKŞİOĞLU	
TARAMA SÖZLÜĞÜNDE “GİBİ, GİBİ OLMAK, GİBİ GÖİSTERMEK, GÖİRÜNMEK VB.” ANLAMINI VEREN BAZI EKLER, FİİLLER VE SÖZCÜKLER	876
DOÇ. DR. SERPİL SOYDAN	
TÜRK OYALARININ DİLİ	883
DR. ÖĞİ. ÜYESİ SONGÜL ERDOĞAN	
DOMANİÇ MERKEZ AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ’NE KATKILAR	895
DOÇ. DR. SÜLEYMAN EROĞLU	
ESKİ TÜRKÇEDE AÇIKLAMA YAN CÜMLELERİNDE BİR GEÇİŞ ÖİNEĞİ	904
DOÇ. DR. ÜMİT HUNUTLU	
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE FİİLLERİN KULLANIMI	911
DR. ÖĞİ. ÜYESİ YASEMİN ÇELİK	
PANDEMİ (COVİD-19) İLE İLGİLİ TELEVİZYON KANALLARINDA YAYIMLANAN REKLAMLARDA DİL KULLANIMI	921
DOKTORA ÖĞİRENCİSİ YILDIZ ÖZBİLEN	
BULUD KARAÇORLU SEHEND’İN ŞİİRLERİNDE YİNELEMELER VE KOŞUT YAPILAR: DEYİŞBİLİMSEL (ÜSLÜPBİLİMSEL) BİR İNCELEME	932

ZARİ SHİRİZAD (DOKTORA ÖĞRENCİSİ), PROF.DR. İSMET ÇETİN	
GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK'TE ERKEK MADDESİ VE TOPLUMDİL BİLİMSEL SEZDİRİMLERİ.....	940
ARŞ. GÖR. ZÜLEYHA HANDE AKATA	
TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE EFSANEVİ VE TARİHİ ANTROPONİMLERLE OLUŞMUŞ FİİLLERE ADBİLİMSEL BİR BAKIŞ.....	949
DR. ASIM ÇAĞRI ŞENOL	
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE 'AFİYET OLSUN!' ANLAMINDA KULLANILAN KALIP SÖZLER.....	963
ARŞ. GÖR. DERYA KARATAŞ	
ÖZBEK TÜRKÇESİNDE TASVİR FİİLLERİ.....	972
PROF. DR. FATMA AÇIK	
ONOMASTİK BİRİMLERİN ÖĞRENİLMESİNDE TARİHİ DİYALEKTİZİMLERİN ROLÜ.....	984
DOÇ. DR. GALİBE HACİYEVA	
NEFRET SÖYLEMİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	996
BİLİM UZMANI GÜL AKBAŞ- DR. HİCRET DİLÂN DAŞDEMİR	
KIRGIZ ÇEÇENLİK HÜNERİ VE CEERENÇE ÇEÇEN	1007
DR. İLKNUR BAYRAK İŞCANOĞLU	
ÇUVAŞCANIN ÇOKLUK EKİNE TEORİK BİR BAKIŞ.....	1014
ARŞ. GÖR. KUBİLAY FENER	
GAGAVUZ TÜRKÇESİNDEKİ TASARLAMA KİPLERİNİN SEMANTİK DÜZLEMDE İNCELENMESİ	1025
LEYLA DİLEK	
AZERBAYCAN VE TÜRKİYE TÜRKÇELERİNDE DEYİMLERİN LENGÜİSTİK ÖZELLİKLERİ.....	1037
DOÇ. DR. REHİLE GULİYEVA	
NAHÇIVAN BİLİMSEL ORTAMINDA GÜNEY AZERBAYCAN ÜZERE ÜMUMTÜRKOLJİ DÜZEYDE YAPILAN DİL ARAŞTIRMALARI.....	1044
ARŞ. GÖR. SAHAB ALİYEVA	
AZERBAYCAN LİRİK NESİRİNDE DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİN YANSIMASI	1054
DOÇ. DR. SEVİNÇ KAZİMOVA	
ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDEKİ TÜRKÇE KÖKENLİ KELİMELERİN FONKSİYONEL SEMANTİK ÖZELLİKLERİ	1062
DOÇ. DR. SEVİNÇ MEMMEDOVA	
KAZAK EDEBİYATINDA HİKÂYE VE MODERN TEMSİLCİSİ AYGÜL KEMALBAYEVA.....	1068
SİMGE SOLAK, DOÇ. DR. EKREM AYAN	
OĞUZ QURUPU TÜRK DİLLƏRİNDƏ SİFƏTLƏRİN SEMANTİK DİFERENSİASİYASI	1078
TƏNZİLƏ ƏHMƏDOVA ELDEMİR	
ŞİİR DİLİ VE BİR ÇÖZÜMLEME ÖRNEĞİ: ABAY KUNANBAYEV, GÖZÜMÜN KARASI	1083
DR. ÖĞRENCİSİ TUĞÇE NUR KESİN	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDEKİ BAZI EK FİİLLERİN KARŞILAŞTIRILMALI İNCELENMESİ ÜZERİNE.....	1091
PROF. DR. ZİLOLA KHUDAYBERGENOVA	
KREŞİN TATARLARININ SOFRA TÜRKÜLERİ.....	1105
DOÇ. DR. ZOYA KİRİLLOVA	

<i>TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE FİLM KULLANIMINA İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ: ÇANKIRI BİLSEM VE FEN LİSESİ ÖRNEĞİ</i>	1114
PROF. DR. ALİ YAKICI*, DOKTORA ÖĞRENCİSİ ÖZGE ASLANEL	
<i>TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE TEKNOLOJİ FAKTÖRÜNÜN TOPLUMSAL DEĞİŞMELER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	1126
PROF. DR. AYŞE YÜCEL ÇETİN , HÜLYA KÜBRA GÜRSOY	
<i>DİVAN ŞAİRLERİNİN “GAZEL” KELİMESİNE BAKIŞI</i>	1138
BİL. UZM. DÖNE KAYA	
<i>NEDİM’İN “VAR İÇİNDE” REDİFLİ GAZELİNİN ŞERHİ VE YAPISALCIK AÇISINDAN İNCELENMESİ</i>	1148
DOKTORA ÖĞRENCİSİ E. ŞEYMA YÜKSEL	
<i>BEKTAŞİ ŞÂİRİ SİNOPLU/BATUMLU YESÂRÎ BABA HAKKINDA YENİ BİLGİLER</i>	1160
PROF. DR. EYÜP AKMAN	
<i>TASAVVUF TERİMLERİNİN EDEBİYAT ÖĞRETİMİNDEKİ ÖNEMİ</i>	1172
BİLİM UZMANI GÜNEL AHMEDOVA	
<i>EDEBÎ ESER VE SİNEMA FİLMİ OLARAK GÖLGESİZLER VE UZUN HİKÂYE’NİN EĞİTİMDE KULLANILABİLİRLİĞİ</i>	1177
PROF. DR. HALİL ÇELTİK, ÖĞRETMEN EMİN BAŞ	
<i>CEVDET BEY VE OĞULLARI İLE BUDDENBROOK AİLESİ ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ÇÖZÜMLEME</i>	1190
DOKTORA ÖĞRENCİSİ HAYRUNNİSA GÜRBÜZ	
<i>BATTALNÂME’DE KADIN TİPOLOJİSİ</i>	1208
PROF. DR. İSMET ÇETİN, YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ EMİNE ÖLMEZ	
<i>İLK TÜRK DİLBİLİMCİ ŞEMSETTİN SAMİ’NİN VİCDAN ADLI PİYESİNDE DİN OLGUSU</i>	1219
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSA DEMİR	
<i>İZMİR’DE YAŞAYAN ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN GELECEĞE AKTARILMASINDA “KAFFE-İ ÂŞIK KÜLTÜR ODASI” VE “KARACAOĞLAN’IN MACERASI ADLI DİJİTAL OYUN” UN ETKİLERİ</i>	1229
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ NECATİ ÖZCAN	
<i>SAFAHATTA HÜZNÜN YANSIMASI</i>	1242
DR. SEHER ERDOĞAN ÇELTİK	
<i>EDİP CANSEVER’İN “SU ALTINDA KANAT ÇIRPAN ÜVEYİK” ŞİİRİNDE MODERN DİLE KARŞI TAŞRA İMGESİ</i>	1255
ARŞ. GÖR. DR. ŞENER ŞÜKRÜ YİĞİTLER	
<i>HAFÎ VE DİVANI</i>	1266
PROF. DR. YAŞAR AYDEMİR, ELİF BEYZA AYDEMİR	

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Bazı Ek Fiillerin Karşılaştırılması İncelenmesi Üzerine

Prof. Dr. Zilola KHUDAYBERGENOVA*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyetinin tarihsel gelişiminde gerçekleşen olaylar, tarihî durumlar, sosyal faktörler nedeniyle aslında Türkçenin birer lehçeleri olan Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin dil yapısında, özellikle söz varlığında, sesbilgisi sisteminde birçok değişiklik meydana gelmiştir. Bununla birlikte Özbek Türkçesi dilbilimi Rus dilbilimi etkisi altında şekillenirken, Türkiye Türkçesi dilbilimi Avrupa, bilhassa Fransız dilbilimi geleneklerine uygun şekilde gelişmiştir. Bu değişiklikler nedeniyle söz konusu kardeş diller için ortak olan kelimelerin anlamında, kullanımında, hatta gramer şekillerinde farklar olduğu görülür. Bu durum, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde en çok kullanılan *ana yardımcı fiil*, *cevher fiil*, *ek eylem*, *ekfiil* terimleriyle bilinen yapılarda da görülür. Kıyaslanmakta olunan yapılar her iki dilde de hem isimlere, hem fiillere eklenerek, kendine ait olan sözcük anlamına çeşitli alt anlamlı geçmiş zaman manasını katmak için kullanılır. Türkiye Türkçesinde imek fiilinin hikâye (idi), rivayet (imiş) ve şart (ise) şekilleri kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde ise *emoq* fiilinin *edi*, *ekan*, *emiş*, *emas* olarak dört şekli mevcuttur. İlk bakışta Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki ek eylemler arasında benzerlikler olduğu anlaşılsa da, bunların incelenmesi, açıklanması, kullanımı, manaları arasında birçok farklılıklar olduğu görülmektedir. Üstelik bu ek eylemlerin görünüşteki benzerliğine rağmen, onların arasındaki dil bilgisel, anlamsal farklılıklar, kullanımına özgü durumlar, iki dilin ek eylemleri arasındaki ortaklıklar örneklerle mukayese sürecinde açığa çıkar.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi dilbilimi, Özbek Türkçesi dilbilimi, fiil, bağımsız fiiller, yardımcı fiiller

The Comparative Analysis of Some Auxiliary Verbs in Uzbek and Turkish Languages

Abstract

Belonging to the same system, Turkish and Uzbek, which have developed in different historical situations under the influence of various socio-political factors. Also, the grammar of the Uzbek language was formed under the influence of Russian linguistics, while the grammar of the Turkish language was developed under the influence of European, mainly French linguistics. As a result, there appeared discrepancies not only in grammars and vocabulary, but also in grammatical forms, in the phonetic system of Uzbek and Turkish languages in spite of shared certain grammatical features. This situation also concerns substantive verbs in both languages. Predications in the given languages are added to the nouns or conjugated verbs and denote past-tense correlation with various semantic shades. The predication *imek* in Turkish has the forms *idi*, *imiş* and *ise*. The predication *emoq* in Uzbek is used in the following forms: *edi*, *ekan*, *emiş*, *emas*. Grammatical, semantic, stylistic commonalities and differences between the forms of substantive verbs in the compared languages can be established in the process of comparison and the degree of their equivalence can be determined.

Keywords: Turkish linguistics, Uzbek linguistics, verb, independent verbs, auxiliary verbs

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye, aloliz74@mail.ru zkhudaybergenova@bartin.edu.tr.

Giriş

Son zamanlarda Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin gramatikal, morfolojik ve semantik özelliklerinin karşılaştırılarak incelenmesi bakımından birçok araştırma yapılmıştır. Örneğin, Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin leksikolojik, semantik, morfolojik hususiyetlerinin incelenmesine ilişkin birkaç doktora tezi hazırlanmış, bu konuya ait birçok bilimsel eser, yazı yayınlanmıştır (Usmonova, 1998; Hudaybergenova, 1999, 2007, Siddiqov, 2000, Shabanov, 2004, Abdurahmonova, 2004). Bu yöntemle yapılan ilk çalışmada Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki insan vücudundaki uzuvlar adıyla oluşturulan deyimlerin özellikleri incelenirken (Usmonova, 1998), diğerinde kıyaslanmakta olunan dillerdeki geçmiş zaman fiillerinin tahlili yapılmıştır (Hudaybergenova, 1999). Bu dillerdeki adların hal ekleri, tekil ve çoğul şekilleri, iyelik ekleri de kıyaslanarak incelenmiştir (Abdurahmonova, 2004). Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki “görmek” anlamındaki fiillerin(Siddiqov, 2000), hareket anlamındaki fiillerin manaları karşılaştırılarak araştırılmıştır (Shabanov, 2004). Son zamanlarda bu iki dilin sentaksına ait birkaç bilimsel çalışma yapıldı. (Yaman, 2000, Hudaybergenava, 2007). Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki kelime gruplarının özelliklerinin tetkikini barındıran çalışmaları da dile getirilmelidir (Çetin, 2002).

Bununla birlikte Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki adlar, sıfatlar, zarflar, zamirler ve çekimli fiillerle kullanılarak, cümlede açıklanan anlatıma geçmişe aitlik, duyulmuşluk, şart anlamlarından birini katmaya yarayan sözcükler kıyaslanarak incelenmemiştir.

1. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde Ek Eylemlerin Yorumlanması

Türk Türkçesi gramerlerinde i-mek fiilinden oluşturulmuş olan sözcükler *ana yardımcı fiil*, *cevher fiil*, *cevherî fiil*, *isim fiili*, *ek-fiil*, *ek eylem* terimleri vesilesiyle ifade edilir. Örneğin, Ergin isimler ve fiil şekillerinin sonuna gelerek onlarda birleşik fiiller yapan, isimleri fiilleştiren *i-* fiilinin tek başına kök olarak kesin ve belirli bir manası olmadığını, *ana yardımcı fiil*, *isim fiili* terimleriyle bilindiğini kaydetmektedir (Ergin, 2005 : 314). Gencan, ad soylu bütün sözcüklerin sonlarına gelerek onların yüklem olmalarını sağlayan parçaları ekeylem diye adlandırmıştır. Ekeylemin eylemliği imek olduğunu kaydetmiştir (Gencan, 1986 : 344). Korkmaz, *idi*, *imiş*, *ise* kelimelerinin i-fiilinin kipleri olduğunu belirtmiş, i-ek fiilinin şahıslara göre çekiminde kullanılan, ad cümlelerde özne ile yüklem arasında yargı bağı kuran ekleri *bildirme ekleri* olarak tanımlamıştır (2007: 43, 81; 2015 : 620-630). Karaağaç i-fiilini “varoluş” bilgisini taşıyan, tüm dil birimleri için geçerli olan, sık kullanılan ana yardımcı fiil olarak tanıtmıştır (2013 : 388- 391). Şu var ki, Türkiye Türkçesinde isimlere getirilerek şahıs ve sayı anlamını katan, fiil kalıbına sokan, onları fiilleştirerek isim cümlesinin ortaya çıkarmasını sağlayan ekler i-mek fiilinin *şimdiki zaman şekli* diye açıklanmaktadır. Örneğin, Ergin i-fiilinin şimdiki, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart şekilleri mevcut olduğunu, bunlardan şimdiki zaman şekli kelimeler halinde ortaya çıkan bir çekim değil, ekleşmiş bulunan, eklerden ibaret olan, böylece birleştiği isimlerle ortaya çıkabilen bir çekim olduğunu belirtmiştir (2005 : 314).

Özbek dilbiliminde fiiller leksik-gramatik özellikleri açısından öncelikle 2 gruba ayrılır (Hojiev, 1970 : 3):

1. Bağımsız fiiller(Mustaqil fe'llar).
2. Yardımcı fiiller(Yordamchi fe'llar).

Bir hareketi karşılamak için kullanılan fiiller bağımsız fiiller sayılır: *uxlamoq* “uyumak”, *gapirmoq* “konuşmak”, *uylanmoq* “evlenmek” gibi. Adlarla birlikte kullanılarak onları fiil yapan ya da bağımsız

fiillerle kullanılarak onlara sürerlik, yaklaşıma, hızlılık, yeterlilik gibi anlamları katmaya yarayan fiillere yardımcı fiiller adı verilmektedir.

Özbek Türkçesindeki yardımcı fiillerin üç çeşidi vardır:

1. Yardımcı fiiller (Yordamchi fe'llar). Özbek Türkçesindeki etmoq "etmek", qilmoq "kılmak", aylamoq "eylemek", bo'lmoq "olmak" gibi fiiller yardımcı fiiller sırasında dile getirilir.

Örneğin: *taklif etmoq* "davet etmek", *yaxshi bo'lmoq* "iyi olmak", *telefon qilmoq* "telefon açmak" v.b.

2. Tasvirî fiiller (Ko'makchi fe'llar). Özbek Türkçesindeki olmoq "bilmek", qolmoq "kalmak", turmoq "durmak", yubormoq "göndermek", tashlamoq "bırakmak", bermoq "vermek", ketmoq "gitmek", kelmoq "gelmek" gibi fiiller tasviri fiillerdir. Özbek Türkçesinde ana fiillere sürerlik, olanak, hızlılık gibi anlamları yüklemek için kullanılan tasviri fiiller 16 tanedir. Örneğin, *yoza olmoq* "yazabilmek" olanak, *gapirib turmoq* "söyleyedurmak" devamlı hareket anlamlarını ifade etmektedir.

3. Ek eylemler (To'liqsiz fe'llar). Özbek Türkçesindeki edi, emish, ekan, emas sözcükleri ek eylemlerdir.

Özbek Türkçesinde ad soylu kelimeler ya da çekimli fiillerle birleşerek, onlara geçmişe aitlik, duyulmuşluk anlamlarını katan sözcüklere ek eylem (to'liqsiz fe'l, yani "dolu olmayan fiil") denmektedir (O'TG, 1975 : 376, Hojiev, 1970 : 3). Özbek Türkçesinde emoq fiilinin edi, ekan, emish, emas olarak dört şekli mevcuttur. Şimdiye kadar Özbek Türkçesi grameri üzerine pek çok kitap yayınlanmış, hepsinde söz konusu sözcüklerin fiillerin anlamı açısından bir çeşidi olduğu kaydedilmiştir (Менглиев, Абузалова, 2005 : 78; Нурмонов vb., 2001 : 167; Sayfullaeva vb., 2010 : 94).

Özbek Türkçesinden farklı olarak Türkiye Türkçesinde ek eylemin ise şekli mevcut olup, sözcüklere şart anlamını katmak için kullanılır. Çağdaş Özbek Türkçesinde emoq fiilinin esa şekli de yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat esa etimolojisine göre ek eylem sayılsa bile, Özbek Türkçesinde bu yapıdan ancak bağlaç görevinde faydalanılmaktadır (Hojiyev, 1970 : 23). Bu yüzden Özbek Türkçesindeki bo'lsa (bo'lmoq "olmak" fiilinin şart şekli) sözcüğü Türkiye Türkçesindeki ise ek eyleminin karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır.

Özbek Türkçesindeki ek eylemlerin olumsuz şekli emas'dır. Emoq fiilinin geniş zaman ekini almasıyla yapılan (e - mas) bu ek eylem adlara ya da çekimli fiillere eklenerek olumsuzluk anlamını katar. Özbek Türkçesindeki bu sözcüğün Türkiye Türkçesindeki karşılığı için değil sözcüğüne başvurulur. Korkmaz Eski Anadolu Türkçesinde bu kelimenin *tegül*, "Divanü Lüğati-t Türk"te *tegül*, *dagol* şeklinde geçtiğini tespit etmiştir (2014: 631). Gülensoy, *değil* kelimesin isim cümlesinde yükleme veya başka öğelere olumsuzluk anlamı veren sözcük olduğunu kaydetmiş, bu kelimenin *tegül* ~ *dağ ol* şeklinden türediğini belirtmiştir (2007: 271). Değil sözcüğü Eski Türkçe'de tögöl şeklinde telaffuz edilmiştir (Malov 1951 : 17; Drevnetyurkskiy slovar 1969). Çağdaş Özbek Türkçesinde bu sözcükteki ö ünlüleri daralmıştır: tögöl > tugul (Rahmatullaev, 2000 : 342). Tugul sözcüğü Çağdaş Özbek Türkçesinde olumsuzluk edatı sayılır ve olumsuzluk anlamını vurgulamak için kullanılır. Ayrıca bu kelimeyle ilişki kuran sözcük ya da kelime öbeğine ihmal, önem vermeme, dikkate almama anlamlarını katar. Tugul sözcüğü ancak cümlelerin öğelerini bağlamak için kullanılır. Yani cümlelerin içinde gelen tugul kelimesi Türkiye Türkçesindeki değil kelimesinden farklı olarak yükleme ait değil ve olumsuzluk anlamını belirtmez:

Sen tugul, ishingga ham zor emasmiz (Qodirov, 2016 : 23).

[*Sana da, işine de muhtaç değiliz. (~ Sadece sana değil, işine de muhtaç değiliz).*]

Kısacası Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki idi, imiş, ise // edi, ekan, emish, emas ek eylemleri, çağdaş Türk dillerinin hiç birinde hareket anlamını taşımayan imek/ emoq'tan yapılmıştır. Ancak bu

yapının tarihten durum anlamını belirttiği kaynaklarda tespit edilmiştir. Bununla birlikte dil tarihine ait deliller imek /emoq fiillerinin “mevcut olmak”, “var olmak”, “olmak” anlamlarını ifade ettiğini de göstermektedir(Hojjiyev, 1970 : 12; Şerbak, 1961 : 65; 162; Karaağaç, 2013 : 388- 391).

2.Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki idi/ edi ek eylemleri

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki ek eylemler fiillerin zaman şekilleriyle birlikte de, isimlerle birlikte de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir dil ailesine mensup olan bu iki dildeki ek eylemlerin zamanla anlamında ve kullanımında meydana gelen değişiklikleri belirtmek, onların arasındaki benzerlik ve farkları incelemek önem arz etmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde ortak olan ek eylemler iki tanedir: idi-edi ve imiş-emiş sözcükleri.

Bu ek eylemler kelimelere geçmişe aitlik anlamını katmaya yarar.

Türkiye Türkçesi va Özbek Türkçesindeki idi/ edi ek eylemleri isim türündeki kelimelere de, fiillere de eklenebilir:

İsimlere eklenen ek eylemlere örnekler:

Ne kadar taş yürekli olursa olsun, o da işin nihayeti bir insan idi (Güntekin, 1980 : 45).

Dugonam jozibador ovoz sohibasi edi(Yoqubov, 2010 : 21).

“Arkadaşım güzel sesli bir kızdı”.

Bu joy chuqurluk edi(Yoqubov, 2010 : 56).

“Burası çukur bir yerdi”.

Fiillere eklenen ek eylemlere örnekler:

Şükrü Bey ceplerini ne öldürücü bir ağırlıkla arıyor idi (Güntekin, 1993 : 77).

Onasiga hamma narsani qanday bo ‘lsa shundayligicha so ‘zlab bergan edi(Qodirov, 2016 : 87).

“Annesine her şeyi olduğu gibi söylemişti”.

İncelenmekte olunan ek eylemler ek şeklinde (Özbek Türkçesi tanımına göre, kısaltılmış şekilde) de kullanılabilir, yani idi, edi sözcüklerinin önündeki i, e ünlüleri düşer, geçmiş zaman ekiyse sözcüğün tabanına birleşik yazılır. Türkiye Türkçesindeki idi sözcüğünün sekiz kısaltılmış şekli mevcut olduğu bilinmektedir (-di, -dı, -dü, -du, -ti, -tı, -tü, -tu):

Onu dinlerken gülmemek için kendimi zor zaptediyordum (Güntekin, 1993 : 64).

Bizimkilerin elbiseleri de onların fenerleri gibi renk renkti (Güntekin, 1993 : 57).

Bununla birlikte ünlülerle biten sözcüklere idi ek eyleminin -ydi, -ydı, -ydü, -ydu şekilleri eklenmektedir:

Yaşlı olduğu daha iyiydi(Güntekin, 1980 : 98).

Özbek Türkçesindeki edi ek eyleminin kısaltılmış (-di) şeklinden genelde konuşma dilinde istifade edilmektedir:

Har tomonimdan bu dunyoga qattiq bog ‘langandim (Yoqubov, 2007 : 34).

“Her yanımdan dünyaya sımsıkı bağlanmıştım”.

Qanday qilib bo ‘lsa-da g ‘oyibdan menga habar berishingni so ‘ragandim (Yoqubov, 2007 : 39).

“Ne de gaipen bana haber vermeni dilemiştim”.

Özbek yazı dilinde adlar, sıfatlar, zamirler, zarflarla edi ek eylemi kullanılmak zorundadır, ekleşme olmaz:

Shunday yoshgina qizning qirq beshlarga borib qolgan shimollik odam bilan shahar bo‘ylab sayr qilib yurishi odamlarning e’tiborini tortishi tabiiy edi (Qodirov, 2016 : 12).

“Böyle bir genç kızın kırk beş yaşlarındaki kuzeyli bir erkekle birlikte şehri gezmesi adamların dikkatini çekmesi tabiiydi”.

Qorachadan kelgan qiyg‘och qoshli Roziya yigirma besh yoshlarga borgan bo‘lsa ham, hali onasi o‘pmagan qizdan latofatli edi(Qodirov, 2011 : 67).

“Karayağız mihrap kaşlı Raziye yirmi beşe girmiş olsa da, hala anasının dudağı değmemiş kızıdan bile güzeldi”.

Sening ham sevishishga haqqing bor edi(Yoqubov, 2007 : 87)

“Senin de sevilmeğe hakkın vardı”.

edi idi ek eylemlerinin aşağıdaki sözcük türleriyle kullandığı görülür.

◆ ad + edi/ idi ek eylemleri:

Leman, şirketin daktilosuydu (Güntekin, 1993 : 13).

Bularning ko‘pchiligi birni mingga qo‘shib ko‘pirtirilgan ertaklar edi(Qodirov, 2011 : 17).

“Bunların çoğu bire bin katmak suretiyle şişirilmiş masallardı”.

◆ zamir + edi/ idi ek eylemleri:

Ruh hastalarının en hazin tablosu buydu(Güntekin, 1993 : 36)

Ularga kerak bo‘lgan hayot va ijtimoiy tarbiyani bermagan bizlar edik(Qodirov, 2016 : 89).

“Onlara gereken hayat ve sosyal eğitimi vermeyen bizlerdik”.

◆ Sifat fiil + edi/ idi ek eylemleri:

Akşam yemeğinden sonra – buna mükemmel bir yemek denilemezdi ama sağlıklı ve doyurucu idi – gene kitap ve bazı gazeteler yanımda, tek başıma bir köşeye çekildim, bez kaplı açılır kapanır iskemlede oturuyorum (Güntekin, 1980 : 112).

Oy nuri ostida ko‘ngil oluvchi va ko‘z qamashtiruvchi edi(Yoqubov, 2007 : 87).

“Ay işığı altında gönül alıcı ve göz kamaştırıcı idi”.

◆ sıfat + edi/ idi ek eylemleri:

Dünyada aşk denilen şeyi tanımamaya mahkumdum (Güntekin, 1980 : 105).

Har holda bu kunlarda muqimsizligi uçun ishidan haydalishi aniq edi(Yoqubov, 2010 : 76).

“Her halde bu günlerde devamsızlığı için vazifasinden kovulacağı kesindi”.

◆ zarf + edi/ idi ek eylemleri:

Evlenmelerinden bir ay sonra idi (Güntekin, 1993 : 45).

Ish shunday edi(Yoqubov, 2010 : 90).

“İş öyleydi”.

◆ İsim fiil + edi/ idi ek eylemleri:

Bu benim doğruluğumdan ziyade; onun bir daha benimle oynamamasından korktuğum için büyük bir adam gibi sır saklamaya alışmış olmamdandı (Güntekin, 1980 : 20).

Ha, bu dahshatli aldanish edi(Yoqubov, 2010 : 17).

“Evet, bu korkunç bir aldanıştı”.

◆ var yok sözcükleri + edi/ idi ek eylemleri:

İstanbul’a dönmeme imkan yoktu (Güntekin, 1993 : 72).

Sana bu suali soran küçük hanımefendide de kabahat vardı(Güntekin, 1993 : 56).

Menda sizga to ‘g‘ri keladigan dori yoq edi(Qodirov, 2011 : 101).

“Bende size göre ilaç yoktu”.

Hayotda bahтли bo ‘lishning bir necha ehtimollari bor edi(Qodirov, 2016 : 29).

“Hayatta birçok saadet ihtimalleri vardır”.

İdi/ edi ek eylemleri saf zaman anlamına sahiptir. Bu sözcükler aşağıda belirtilen anlamları ifade eder:

1.İsim türündeki kelimelerle kullanılmış olan idi/ edi sözcükleri nesne, hadise, olay ve özelliğin geçmiş zamana ait olduğunu bildirir.

Örneğin:

Büyümek, yaşamak, konuşmak itibariyle İstanbulludan fark etmek onlar için bir idealdi(Güntekin, 1980 : 57).

Qo ‘zim ukaları uchun har qanday fidokorlikka hozir edi(Qodirov, 2016 : 51)..

“Yavrum, kardeşleri için her fedakarlığa hazırdı”.

2. Bazen cümlede ifade edilen olay, hadisenin geçmişe ait olduğunu “şimdiki zamana” göre anlatmış olan idi / edi ek eylemleri nesne, olay, özelliğin şimdiki zamana kadar veya diğer bir olayın ortaya çıkmasına kadar mevcut olduğu anlamını taşıyabilir:

Riza Bey de öğle yemeğine çıkmayan memurlardandı (Güntekin, 1993 : 76)

Bu bola begona emas, shu yerdagi qo ‘shnimizning bolasi edi(Yoqubov, 2010 : 41).

“Bu çocuk yabancı değil, burada bir komşumuzundu”.

3. idi / edi ek eylemleri görünüm, görünüş, kıyafet, doğa tasvirlerinde kullanıldığında, aynı durum, özelliğin konuşulan zamanda sonuç olarak gözüktüğünü bildirir.

Örneğin:

Nilgün sağ elinin serçe parmağını gösterdi... Tıpkı mahalle kızı Şüküre’nin yaptığı gibi! Tırnağı manikürlüydü; bana kınalı göründü; bayağı hareketleriyle Şüküre’nin parmağındaki yüksük kınayı hatırlattığı için! (Karay, 1980 : 45)

Ammamning osma chordog ‘i taxtlatning eng rohatijoni, osma tojlarning eng yengili edi(Yoqubov, 2010 : 81).

“Halamın asma çardağı tahtların en rahatı, asma taşların en hafifiydi”.

idi /edi ek eylemleri çekimli fiillerin hikâye şeklini yapmak için kullanılır ve aşağıda belirtilen anlamları barındırır.

Geniş zaman fiiliyle kullanılan İdi /Edi ek eylemleri geçmiş zamanda aralıksız, düzenli olarak gerçekleşen hareketi ifade eder:

Vefik Paşa, sanata ait birçok fikirler ve mütaalalarla beraber, onlara bir miktar da para verirdi (Güntekin, 1980 : 12).

O'zını bir vazifaning asiri bo'lmaydigan darajada keng fikrli, bir hayat intizomini qabul qilmaydigan darajada san'atkar ruhli deb hisoblardı (Yoqubov, 2007 : 23).

“Kendisini bir vazife esiri olmayacak kadar geniş fikirli, bir hayat intizamı kabul edemeyecek kadar sanatkar ruhlu zannederdi”.

Verirdi, hisoblardı ve zannederdi çekimli fiilleri, geçmiş zamanda belirli bir süre boyunca tekrarlanarak uygulanan hareketi anlatır. Birinci cümlede hareket yapanın bir zaman içerisinde para verdiği, ikinci cümlede konuşanın belli bir durum hakkındaki zannı ifade edilmiştir.

-r idi (-rdı) -r edi (-rdı) şeklindeki fiiller geçmiş zamanda tekrar yapılan iş, kılış manasını ifade eder:

Her sene bir kaç ay İngiltere'de yaşamağa giden Vefik Paşa, eski arkadaşıyla sık sık buluşurdu (Güntekin, 1980 : 21).

Bir majlisda begonalarni uchratsa, kim ekanini anglatguncha harakat qilar, hafa bo'lardi (Qodirov, 2016 : 91).

“Bir toplantıda yabancılarla karşılaşırsa, “kim olduğunu” öğretinceye kadar uğraşır, üzülürdü”.

Türkiye Türkçesindeki şimdiki zaman fiilinin hikâye şekli (-yor idi)nin Özbek Türkçesindeki karşılığı -yopgan edi, -yotgan edi, -moqda edi'dir. Bu şekildeki fiiller, geçmiş zamanda yapılmaya başlayan, ama hala devam eden, sonuna ermeyen bir kılış, oluşu anlatır:

Kütükler bir bir, ara sıra karanlık dalga dizileri gibi ta uzaklara yayılıp dağılıyor, ay aydınlığı çıplak toprakların üstünde su birikintilerine mahsus ağır parıltılarla yanıp sönüyordu (Güntekin, 1980 : 44).

Atrofida bo'layatgan narsalarni iztirob chekken katta odamlarday butun nozikligi bilan tushunayotgan edi(Qodirov 2011 : 18).

“Etrafında geçen şeyleri ızdırıp çekmiş büyük adamlar gibi bütün inceliğiyle anlıyordu”.

Duyulan geçmiş zamanın hikâye şekli, karşılaştırılan dillerde -miş idi(-mıştı) -gan edi (-gandi) şeklindedir. Fiillerin bu şekilleri, uzun zaman önce yapılan bir iş, oluşu bildirmeye yarar:

Annesi ona altın kaplamalı küçük bir çakı vermişti. Kenan bunların kimden geldiğini, niçin kendisine verildiğini sormuştu (Güntekin, 1980 : 24).

Kichkinagina bog'larini tozalab, gullar bilan bezatishgan edi (Qodirov, 2011 : 78).

“Küçük bahçelerini temizlemişler, çiçeklerle süslemişlerdi”.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki gelecek zaman fiillerinin hikâye şekilleri, yani -(y)acak idi (-AcAktI) -moqchi edi şeklindeki fiiller geçmiş zamanda yapılması planlanan, amaç edinilen hareketi bildirmek için kullanılır:

Artık mesleğiyle yaşayacak, musikisini yalnız kendisine hasredecekti (Güntekin, 1980 : 123).

Uyning bir burchagida yolg'iz qolib, ikki kecha-yu ikki kunduz gaplashmoqchi edilar(Yoqubov, 2010 : 123).

“Evin bir köşesinde baş başa verecekler, iki gün, iki gece konuşacaklardı”.

-(y)acak idi (-AcAktI) -moqchi edi şeklindeki fiiller, geçmiş zamanda yapılması planlanmış olan ama yapılmamış olan hareketi anlatmak için de kullanılır:

Onların birbirlerini anmaları ne güzel bir şey olacaktı(Güntekin, 1993 : 73).

Kiyinishiga qaraganda bu ham ulardan biri bo 'lmoqchi edi(Qodirov, 2016 : 89).

“Giyinişine göre bu da onlardan biri olacaktı”.

Türkiye Türkçesindeki görülen geçmiş zamanın hikâye şekli -di idi (-DİyDİ) şeklindedir:

Size üç, dört yüz ruپیe verebilirim. Kalan günlerinizi keyfinizce geçirin. Nişanlandınız mı değil mi?
(Karay, 1980 : 128)

Özbek Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki görülen geçmiş zamanın hikâye şekli, yani -di idi (-DİyDİ) ekinin tam fonetik karşılığı yoktur. Tercümede Türkiye Türkçesindeki görülen geçmiş zaman fiilinin hikâyesi için Özbek Türkçesindeki duyulan geçmiş zamanın hikâye şeklinden istifade edilir:

Sen beni trende Lamia ile konuşturmadındı(Güntekin, 1993 : 60)

“Sen beni Lamia bilan gaplashtirmagan eding”.

Türkiye Türkçesindeki gereklilik kipindeki fiil idi ek eylemiyle kullanıldığında, cümlede bahsedildiği zamandan önce yapılması gereken fakat yapılmayan bir hareketi ifade eder:

İnsan kendi halini bilmeli, elde edemeyeceği şeyi mümkünse istememeli, mümkün değilse bu arzuyu bir ayıp gibi gizlemeliydi! (Güntekin, 1993 : 65)

Özbek Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki gerekli kipinin karşılığı olan tek bir ek yoktur. Bu yüzden Türkiye Türkçesindeki -mElİ idi (-mElİydİ) şekilli fiiller için Özbek Türkçesindeki “-ishli adfiil + iyelik eki + kerak (gerek) sözcüğü + edi ek eylemi”, yani -ishi kerak edi yapıları fiiller ekil ve anlam bakımından denk gelir:

Bu muvaffakiyet bana evvel gelmeliydi (Güntekin, 1993 : 78).

Bu muvaffaqiyat menga avval kelishi gerak edi.

3. İmiş / Emish, Ekan Ek Eylemlerinin Kullanım Özellikleri

İmiş/ emish yapıları imek/ emoq fiillerinden duyulan geçmiş zaman ekleri yoluyla yapılmıştır. Ekan sözcüğü emoq fiiline duyulan geçmiş zaman kip (-gan, -kan, -qan) ekinin eklenmesiyle yapılmıştır. Zaten, Özbek Türkçesinde duyulan geçmiş zaman bu eklerle yapılır. -mış eki eskiden Özbek Türkçesinde geçmiş zaman eki görevinde kullanılmışsa da, Özbek edebî dilinde şimdi kullanılmamaktadır. Ancak çok nadir olarak -mış ekiyle yapılmış olan sıfat fiillerinin kullandığı görülür: *Otam bo 'lmish Adbdullaxon tashrif buyurmush* (Yoqubov, 2010: 75). *Babam (olan) Abdullahan gelmiş*. Bununla birlikte -mış eki fiilden ad yapan ek işlevi görür. Örneğin: *yemiş “gıda”, o 'tmish “geçmiş”.*

Özbek Türkçesindeki emiş ve ekan ek eylemleri için bu ek eylemlerin kullanıldığı metnin içeriğine göre Türkiye Türkçesindeki imiş ek eylemini kullanmak zorundayız. Dolayısıyla Türkiye Türkçesindeki imiş ek eyleminin anlam dairesi Özbek Türkçesindeki emiş ek eylemine göre daha geniştir.

Türkiye Türkçesindeki imiş ve Özbek Türkçesindeki emişekan ek eylemlerinin aşağıdaki şekillerde kullanıldığı görülür.

1. imiş emish /ekan ek eylemleri sözcük çeşitlerinin hepsiyle kullanılabilir:

Garson, Hüsnü Paşa deyince pek önem verdiğine göre yeğenin kocası zengin bir adam imiş (Adıvar, 1995 : 24).

Sendan qattiq xafa ekan (Yoqubov, 2007 : 78)

“Sana fena halde dargın imiş”.

2. Türkiye Türkçesindeki *i-* ekfiilinin -miş, -mı, -mü, -muş şeklinde kullanımı yaygındır:

Amma oğlunun hatırı için sesini çıkarmıyormuş (Güntekin, 1980 : 21)

Yarın sabahleyin gelecekmış (Güntekin, 1993 : 39).

3. Türkiye Türkçesinde ünlülerle biten sözcüklere imiş ek eyleminin -ymiş, -ymı, -ymü, -ymuş şekilleri eklenmektedir:

Ayrı oturmak istemesinin asıl sebebi yeni yengesiymiş (Güntekin, 1980 : 29).

Çünkü İstiklal Savaşında çektiklerimizi çekmek istediğimizle şehit olmağa atılmak için en önce kendimiz kendimize inanmak zorundaymışız (Adıvar, 1995 : 56).

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Özbek Türkçesindeki emiş ekan ek eylemleri adlar, sıfatlar, zarflar ve zamirlerle kullanıldığında ekleşmez. Yani emiş ek eyleminin kısaltılmış şekli yukarıda bahsedilen sözcük türleriyle kullanılmamaktadır:

Faqat bir necha kundan beri tikish bilan band emish(Qodirov, 2011 : 35)

“Yalnız birkaç gündür dikişle çok meşgulumuş”.

Ko‘rganlari yolg‘on ekan(Qodirov, 2016: 67)

“Gördükleri yalanmış”.

emiş emish ekan ek eylemleri aşağıdaki sözcük türleriyle kullanılır.

- ad + imiş emish /ekan ek eylemleri:

Sizin şube biraz daha yüksekte yerleşmiş: dört köşe tahta bir binaymış! (Adıvar, 1995 : 31).

Otasıdan uyalish og‘ir iş emish(Qodirov, 2011 :91).

“Babasından utanmak zor işmiş”.

G‘alatı odam ekansiz(Yoqubov, 2007 : 29).

“Garip inşanmışsınız”.

- sıfat + imiş emish /ekan ek eylemleri:

Gökyüzü de denizin eşiymiş (Karay, 1980 : 121)

Faqat sendan emas, onamdan ham xafa ekan(Yoqubov, 2007 : 84)

“Sadece sana değil, anneme de dargınmış”.

Kelajakni o‘ylasa qorong‘uluk emish, o‘tmishni o‘ylasa foydasız emish(Yoqubov, 2010 : 40).

“İstikbali düşünse karanlıkmış, maziye düşünse faydasızmış”.

- zarf + imiş emish /ekan ek eylemleri:

Benim tekaüt maaşım pek azmış (Güntekin, 1993 :59).

Ko‘p sayohat qilgan, mamlakatma-mamlakat kezzan bir odam bo‘lganim uchun bunday sahnalarni menchalik ko‘rganlar oz ekan(Qodirov, 2016 : 21).

“Çok gezen memleket memleket dolaşan bir adam olduğum için o sahneleri benim kadar gören azmış”.

Siz bilan uchrashmoqchi bo'lgan odamlar ko'p emish(Yoqubov, 2010 : 44).

“Sizinle görüşecek olanlar çokmuş”.

- zamir + imiş emish /ekan ek eylemleri:

Demek Hayriye Hanım'ın sık sık Leyla'dan bahsetmesinden maksadı bu imiş(Güntekin, 1993 : 77).

Bu falokatning aybdori biz emishmiz(Yoqubov, 2010 : 101).

“Bu kazanın suçlusu bizmişiz”.

Bu odam kim ekan, ko'raylik-chi? (Yoqubov, 2007 : 29).

“Kimmiş bu adam bakalım?”

- var, yok sözcükleri + imiş emish /ekan ek eylemleri:

Çocukların anlaşılmasız münasebetsizlikleri varmış(Güntekin, 1980 : 18).

Menda sizga to'g'ri keladigan dori yo'q ekan(Qodirov, 2011 : 61).

“Bende size göre ilaç yokmuş”.

İmiş ve ekan, imiş yapıları, çekimli fiillere eklenerek birleşik fiilin rivayet şeklini yapar. Çekimli fiillere eklenen bu ek eylemler, hareket, iş, kılış anlamlarına geçmiş zamana aitlik ve duyarak öğrenme manalarını katar.

emiş emish /ekan ek eylemlerinin aşağıdaki anlamlarda kullandığı görülür:

1. İsimlerle kullanılan imiş emish /ekan ek eylemleri, ilk önce geçmiş zamana ait olan nesne, olay, şahıs hakkında bilgi verir. imiş emish ek eylemleri bununla birlikte duyulmuşluk anlamını bildirmeye yarar. Yani konuşan insan imiş emish sözcüklerini cümlede kullandığı zaman, söyleyecek olduğu olayı bizzat kendisi görmediğini, bu olayı diğer insanlardan duyduğunu belirtir.
2. İsim soylu sözcüklerle kullanılan imiş emish ek eylemleri, geçmiş zamanda mevcut olup olmadığı belirsiz, müphem olan nesne, olay, hadise hakkında bilgi verir. Mesela, idi edi ve imiş emish ek eylemlerinin manalarını karşılaştırsak, idi edi sözcükleri geçmiş zamanda net, kesin olarak var ya da yok olmuş olan şeyi ve hadiseyi bildirir.
3. Özbek Türkçesindeki ekan yapısı ve buna anlam balımından karşılık gelen imiş yapısı isim soylu kelimelerle kullandığında geçmiş zamanda mevcut olan nesne, olay, özellik, durum hakkında bilgi verir. Buna göre ekan, imiş sözcükleri adeta idi, idi ek eylemleri gibi anlam taşır. Ancak idi, idi ek eylemlerinden farklı olarak ekan ek eylemi geçmiş zamanda ortaya çıkan olayın konuşulan zamandaki neticesini ifade eder. Ekan fiiline has olan bu anlam Türkçe'deki imiş ile de verilebilir.

Dolayısıyla Türkiye Türkçesindeki imiş ek eylemi için metnin bağlamına göre Özbek Türkçesindeki emiş ya da ekan yapılarından biri seçilir:

“Evet, dediğin gibi, Server, Handan ölürse onunla bütün bir dünya ölecek. Bütün ışıkları, ateşleri, kabiliyeti feyiz ve hayatiyle bir alemin uzayda altüst olarak parçalanıp gidişi hissiyle sersem oluyorum. Yarın onu bir tabutla götürürken bütün bir yaşama kabiliyeti donmuş, sönmüş bir gezegen, mesela bir ölü ay karşısında gibi olacağız... Ben, ben de bütün ateşleriyle sönen bir dünyanın çarpmasıyla paramparça olup kalacağım, fakat hiç artık dünyaya hayrım kalmayacak. Meğer Neriman, meğer çocuklarım, meğer dünya ve bütün sevgili düşüncelerim ve hayallerimin amacı hepsi Handan'dan gelen bir ışıkla o kadar çekici ve sevgili imişler. O sönerse onlar de sönecek, her şey sönecek” (Adıvar, 1995 : 105).

Yukarıdaki alıntı roman kahramanının yazdığı mektubun bir parçasıdır. Eser kahramanı, mektubu yazdığı insana kendi hayatında yaşamış olduğu bir olayı tanımlamaktadır. Yani sevdiğinin ölümüyle dünyasının karardığını anlatmaktadır. O, aşkının ne kadar büyük olduğunu net cümlelerle ifade etmektedir. Konuşmasının sonucu olarak eser kahramanı karısı ve çocuklarına Handan'a olan sevgisi nedeniyle bir sevgi duyduğunun farkına varmaktadır. Bu durumda metin içinde gelen imiş ek eylemi için Özbek Türkçesindeki ekan yapısından istifade etmek gerekmektedir. Zaten metinde konuşulan zamanda sonuç olarak meydana çıkmış olan durum açıklanmaktadır.

İkinci örnek:

“Kız saçları üstünden başlığı bir tarafa sarkmış; yatağımın önündeki küçük masanın örgü örtüsü üstünde işlediği dantel duruyor. Bu örtüler ne tuhaf. Mutlak bunları Coralya yapıyor. Coralya güzel bir kız. Alberto da pek güzel. Dün sabah kestanelerin altında öpüşürlerken beni balkonda gördüler, Alberto şapkasını çıkardı. Coralya gülererek içeri kaçtı. Arkamda Refik Cemal duruyordu. Saçlarımın hafifçe çekildiğini duydum; döndüm. Örgümüm ucunu yanaklarına sürüyordu:

- Ben de senin Alberto'n değil miyim Handan? Dedi.

Handan. Handan. İşte beni en çok bu isim sarsıyor. Bu Handan benmişim. Fakat ne tuhaf, Handan içimde kaldıramadığım perdenin arkasında gizli gibi(Adıvar, 1995 : 102).”

Eserin kahramanı ağır hastalıktan dolayı hafızasını kaybetmiştir. Bu yüzden çevresinde olan her şey ona garip gelmektedir, hatta kendi adını bile unutmuştur. Zaten kendi adını başka birisinden duyduğu “Bu Handan benmişim” cümlesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu örnekte Türkiye Türkçesindeki imiş ek eylemi için emiş sözcüğüne başvurmak gerekmektedir.

Türkiye Türkçesindeki imiş fiili de geçmiş zaman sıfat fiili gibi kullanılabilir. Bu durumda imiş ek eylemi, Özbek Türkçesindeki ekan sözcüğüne paralel anlam taşır. Bu paralellik tercüme yapıldığında kesin ve net olarak görülür:

Önce odada bir şey arıyormuş gibi bakındı(Adıvar, 1995 : 98)..

“Avval xonada bir narsanı izlayotganday qaradi”.

Geçen sabah Neriman'ı öptükten sonra pek tabii imiş gibi gözlerinde aynı uzak gülümsemeyle bana da uzandı (Adıvar, 1995 : 43)..

“Otgan tongda Narimonni o'pgandan keyin o'ta tabii ekanday, ko'zlarida aks etgan uzoq tabassum bilan men tomon cho'zildi”.

Çekimli fiillerle kullanılan imiş/ emiş ek eylemleri geçmiş zamana aitlik anlamıyla birlikte duyulmuşluk anlamını da katar. Bu durumda konuşanın kendisinin şahit olmadığı, görmediği, üçüncü şahıslar aracılığıyla bilgi sahibi olduğu anlaşılır:

Şirketle muameleyi kesecekmiş (Güntekin, 1980 : 15).

Parahodda oltı-yetti soatda borilarmış(Qodirov, 2016 : 45).

“Vapurla altı, yedi saate gidiliyormuş”.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü gibi konuşan bizzat kendisinin şahit olmadığı, belli bir vasıta ile duymuş olduğu durum hakkında haber vermektedir. Bununla birlikte, söz konusu ek eylemler yardımıyla anlatılan olayın, durumun gerçek olduğu kanıtlanamaz. Yani konuşan diğer insanlardan duymuş olduğu bilginin gerçekten olup olmadığını belirtmez.

-mish'nin tarihte Özbek Türkçesinde geçmiş zaman eki olduğunu yukarıda belirtmiştik. Emiş yapısı da ilk önce ekan gibi duyarak öğrenme anlamını değil, genelde sonradan farkına varma anlamını

taşımıştır. Sonradan öğrenme anlamı ise duymak ya da diğer yolla meydana gelmiştir. Emish yapısının hangi anlamda kullanıldığı metinden anlaşılır. Dolayısıyla emish ek eyleminin de aslında ekan ek eylemi gibi genelde sonradan farkına varma anlamında kullanılması, Özbek dilbilim adamı Hojiyev'in tespitine göre, anlamın ikiye bölünmesi sonucunda meydana çıkmıştır(Hojiyev, 1970 : 153-254). Zira emish ve ekan yapılarının aynı anlamda kullanılması mümkün değildi. Bu yüzden zaman geçince ekan ek eyleminden farklı olarak emish yapısı duyulmuşluk anlamını bildirmek için adapte olmuştur.

Türkiye Türkçesinde Özbek Türkçesindeki ekan ek eylemine fonetik bakımdan uygun olan iken -ken eki mevcuttur. Ama bu ekin Türkiye Türkçesinde zarf fiil yaptığı bilinmektedir. iken -ken, zaman anlamını taşımaktadır ve yüklemden anlaşılan işin, kılışın diğer bir hareketin yapılması sürecinde uygulandığını anlatır:

Hatta dün ben çocuklarla salonda iken kapı açıldı (Adıvar, 1995 : 62).

İnşaallah İstanbul'a dönerken güneşin nasıl aksettiğine, suların nasıl yaldızlanıp titrediğine dikkat eder, sana şairane tasvirler hazırlarım.

Özbek Türkçesinde geniş zaman fiilinin ekan ek eylemi ile aynı şekilde kullanılımları yaygındır.

Men Toshkentdan qaytar ekanman, juda to'liqlanib ketdim (Qodirov, 2011 : 31).

Ancak Özbek Türkçesi dilbiliminde bu durum Türkiye Türkçesi dilbiliminden değişik şekilde, yani geçmiş zamanın karmaşık şekli olarak açıklanmıştır.

Sonuç

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki ek eylemlerin gramatikal açıdan değerlendirilmesinin çok farklı olduğu görülür. Türkiye Türkçesi gramerine ait kaynaklarda i-fiili isimlere ve eylemlere eklenen, varoluş anlamını katan *ana yardımcı fiil*, *ek-fiil*, *ek eylem* olarak ele alınmıştır. Özbek Türkçesi dilbilimcileri Rus gramerindeki bakış açısından yola çıkarak, ek eylemleri, fiillerin anlam açısından bir türü olarak tanımlamaktadır. Türkiye Türkçesinde *imek* fiilinin hikâye (*idi*), rivayet (*imiş*) ve şart (*ise*) şekilleri kullanıldığı, bununla birlikte isimlerle birleşen, onları fiil kalıbına sokan çekim ekleri de i-fiilinin şimdiki zaman şekli olarak açıklanmıştır. Özbek Türkçesinde ise *emoq* fiilinin dört şekli (*edi*, *ekan*, *emiş*, *emas*) olduğu belirtilip, isimlere getirilen çekim ekleri *şahıs-sayı ekleri* olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki imek/ emoq fiillerinin idi, imiş // edi, ekan, emish şekilleri mevcuttur. Bu durumda Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde ortak olan ek eylemler iki tanedir: idi / edi ve imiş /emish yapıları. Türkiye Türkçesindeki ek eylemler sözcük şeklinde de, ek şeklinde de kullanılmaktadır. Özbek yazı dilinde adlar, sıfatlar, zamirler ve zarflarla kullanılan ek eylemler hiçbir zaman ekleşmez. Ancak çekimli fiillerle gelen ek eylemler ek şeklinde kullanılabilir.

İdi/ edi ek eylemleri saf zaman anlamına sahiptir. Bu ek eylemler karşılaştırılan dillerde aynı anlamlarda va görevlerde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki imiş ek eyleminin kullanım alanı Özbek Türkçesindeki emish ek eylemine göre daha geniştir. Yani Özbek Türkçesindeki emiş ve ekan ek eylemleri için metnin bağlamına göre Türkiye Türkçesindeki imiş ek eyleminden yararlanılır. İmiş emish /ekan ek eylemleri ilk önce geçmiş zamana ait olan nesne, olay, şahıs hakkında bilgi verir. imiş emish ek eylemleri bununla birlikte duyulmuşluk anlamını bildirmeye de yarar. imiş emish ek eylemleri geçmiş zamanda mevcut olup olmadığı net olmayan nesne, olay, hadiseyi anlatır. Özbek Türkçesindeki ekan ek eyleminin Türkçe karşılığı olan imiş'tir, ekan/ imiş, geçmiş zamanda ortaya çıkan olayın konuşulan zamandaki neticesini ifade eder. Türkçe'de Özbek Türkçesindeki ekan ek eylemine fonetik bakımdan uygun olan iken -ken mevcuttur. Ama Türkiye Türkçesinde bu ek, zarf fiil yapmaktadır.

Özbek Türkçesindeki ek eylemlerin olumsuz şekli emas'dır. Emoq fiilinin geniş zaman çekimi olan (e - mas) bu ekeylem adlara ya da çekimli fiillere eklenerek olumsuzluk bildirir. Özbek Türkçesindeki bu ek eylemin Türkiye Türkçesindeki karşılığı değil sözcüğüdür.

Ana metin için yazı tipi Times New Roman, 11 punto olmalı; satır aralığı 1.15, paragraf aralığı önce 6nk, sonra 6nk seçilmeli ve metin iki yana yaslı şekilde düzenlenmelidir. Ana metin için yazı tipi Times New Roman, 11 punto olmalı; satır aralığı 1.15, paragraf aralığı önce 6nk, sonra 6nk seçilmeli ve metin iki yana yaslı şekilde düzenlenmelidir. Ana metin için yazı tipi Times New Roman, 11 punto olmalı; satır aralığı 1.15, paragraf aralığı önce 6nk, sonra 6nk seçilmeli ve metin iki yana yaslı şekilde düzenlenmelidir.

Kaynakça

- Banguoğlu T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çetin M. (2002). *O'zbek va Turk Tillarida Sintaktik Derivatsiya*. Toshkent: O'zR FA TAİ.
- Ergin M. (2005). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Genjan T.N.(1977). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hojiev A. (1970). *To 'liqsiz Fe'l*. Toshkent: Fan Nashriyoti.
- Hudayberganova Z. (1999). *O'zbek Va Turk Tillarida Fe'llarning O'tgan Zamon Shakllari Tizimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). O'zR FA TAİ Toshkent.
- Hudayberganova Z. (2007). *Özbek va Türk Tillarida Monotaksemalarning İlmiy Talqını*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). O'zR FA TAİ Toshkent.
- Karaağaç G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- O'zbek Tili Grammatikasi*. (1975). Toshkent: Fan. C.1.
- Rahmatullaev S. (2000). *O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
- Sayfullaeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q. ve Abuzalova M.Q. (2010). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: O'zMU Nashriyoti.
- Siddiqov Z. (2000). *O'zbek va Turk Tillarida Ko'ruv Leksemalari Semantikasi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). O'zR FA TAİ Toshkent.
- Shabanov J. (2004). *Turk va O'zbek Tillarida Harakat Fe'llari Semantikasi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). O'zR FA TAİ Toshkent.
- Usmanova Sh. (1998). *O'zbek va Turk Tillarida Somatik Frazeologizmlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). O'zR FA TAİ Toshkent.
- Yaman E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Древнетюркский Словарь*. (1969). Ленинград: Наука.

- Замонавий Ўзбек Тили. Морфология.* (2008). Тошкент: Мумтоз Сўз.
- Малов С.Е. (1951). *Памятники Древнетюркской Письменности. Тексты и Исследования.* Москва, Ленинград: Наука.
- Менглиев Б., Абузалова М. (2005). *Ҳозирги Ўзбек Адабий Тили.* Қарши: QarshiDu Nashriyoti.
- Нурмонов А., Шахобиддинова Ш., Искандарова Ш., Набиева Д. (2001). *Ўзбек Тилининг Назарий Грамматикаси. Морфология.* Тошкент: Янги Аср Авлоди.
- Щербак А. М. (1961). *Грамматический Очерк Языка Тюркских Текстов X-XIII вв. из Восточного Туркестана.* Москва, Ленинград: Наука.
- Güntekin R.N. (1980). *Dudaktan Kalbe.* İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi.
- Güntekin R.N. (1993). *Yaprak Dökümü.* İstanbul: İnkılâp Basımevi.
- Adıvar H.E. (1995). *Handan.* İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Karay R.H. (1980). *Nilgün.* İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Qodirov P. (2011). *Yulduzli Tunlar.* Toshkent: Sharq Ziyokori.
- Qodirov P. (2016). *Uch İldiz.* Toshkent: Sharq Ziyokori.
- Yoqubov O. (2007). *Billur Qandillar.* Toshkent: Sharq Ziyokori.
- Yoqubov O. (2010). *Diyonat.* Toshkent: Sharq Ziyokori.
- Gencan T.N. (1986). *Türkçe Dil Bilgisi.* Ankara: TDK Yayınları

Kreşin Tatarlarının Sofra Türküleri

*Doç. Dr. Zoya KİRİLLOVA **

Özet

Bildiri, Tatar halkının özel bir grubunu teşkil eden Kreşin Tatar ağızlarında yer alan sofra türküleri incelemeye yöneliktir. Sofra türküleri Kreşin Tatarlarının türkülerinde önemli bir yer tutmaktadır. Konuk sofrası, yakınların bir araya toplandığı yemek meclisi, aile bayramı veya düğün vaktinde akrabalar ve dostların beraberliği türkülerle kuşatılır, bu da meclisi daha fazla şenlendirir ve ilgi çekici hâle getirir.

Sofrada ev sahibi ve konukların birbirlerine güzel dileklerle türkü söylemesi ve ortaklaşa söylenen türküler, Kreşin Tatarlarının her grubuna has bir görünüş, atalardan kalan soylu bir gelenektir. Bu bildiride incelenecek sofra türküleri Tataristan Cumhuriyeti'nin Balık Bistesı rayonu Kazak Çallısı ve İvanay köyü Kreşin Tatarlarından derlenmiştir. Bu köyler Kazan ardı grubunun Kama damağı alt grubu ağızları içinde değerlendirilir.

Kreşin Tatar meclislerinde söylenen türküleri, içerikleri ve düzeni bakımından birkaç grupta toplamak mümkündür: Büyüklerin hatırasına söylenen türküler, akrabalar veya dostlara ithaf edilen türküler, yemek türküleri, teşekkür türküleri ve sofradan kalkma türküleri. Bildiride bunların her birine de değinilecektir.

Tatar halk folklorunun kısa (dörtlük), lirik ve geleneksel türküleri özelliklerini özünde toplayan Kreşin sofra türküleri bütün meclislerin de merkezini oluşturup kişilerin duygularını, dilek ve beklentilerini mısralarla melodik bir şekilde bildirmeye hizmet etmişlerdir. Halkın ağır hayat şartlarını hafifletip sevinç ve kederlerini türküyü ifade etmeye, akrabalık bağlarını daha da güçlendirmeye yardım eden bu türküler kuşaktan kuşağa emanet edilip halk hafızasında koruna gelmişlerdir ve yeni türkülerle daha da zenginleşmişlerdir. Fakat, şurası da acıdır ki, şimdiki zamanın çok çeşitli imkânları ve hızlı değişimine kapılıp bu türküler daha çok büyüklere has olan bir mirasa dönüşmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Kreşin Tatarları, ağızlar, sofra türküleri.

The Table Songs of the Kreshin Tatars

Abstract

The paper aims to analyze the table folk songs of the Kreshin Tatar dialects, which forms a special group of Tatars. Table songs have an important place among Tatars' songs. The guest table, the dining council where relatives gather together, family festival or the togetherness of relatives and friends during of the wedding are surrounded by folk songs, which makes the councils more joyful and interesting.

The folk songs sung in the assemblies of the Kreshin Tatars can be classified in several groups in terms of their content and order: Folk songs sung in the memory of elders, folk songs dedicated to relatives or friends, food folk songs, thanking songs and leaving table songs. Each of these will be mentioned in the paper.

The table folk songs of the Kreshins gather the characteristics of short, lyrical and traditional folk songs of Tatar folklore in its essence. They formed the center of all councils and served to convey people's feelings, wishes and expectations in a melodic manner. These folk songs, which help to alleviate the heavy life conditions of the people and to express their joy and sorrow in songs, and to strengthen their kinship ties, have been entrusted to generation after generation and have been preserved in the memory of the people and have become even more enriched with new folk songs. However, it is also sad that these folk songs are turned into a legacy that belongs to the elders because of being caught by the various opportunity of the present time and rapid changes.

* Kazan Federal Üniversitesi, Filoloji ve Kültürler Arası Etkileşimler Enstitüsü, Tataristan, zkirillova@yandex.ru.